

TEISĖJO ELGESIO IR SPRENDIMO PROGNOZĖS SAŪVEIKA VERTINANT PROCEDŪRINIŲ TEISINGUMĄ

Alfredas Laurinavičius

Doktorantas
Vilniaus universitetas
Psichologijos katedra
Universiteto g. 9/1, LT-01513 Vilnius
Tel. 266 76 05
El. paštas: alfredasl@takas.lt

Teisingumo klausimas yra svarbus teisminio ginčo nagrinėjimo dalyviams. Suvoktas sprendimo ir procedūrinis teisingumas turi įtakos sprendimo ir jį priimančio asmens vertinimams. Atliktame faktoriniame $3 \times 2 \times 2$ eksperimente buvo tiriama subjektyvios teisėjo sprendimo palankumo prognozės įtaka teisingumo vertinimams. Esant skirtingai teisėjo sprendimo prognozei, teisėjo elgesio ypatumai turi skirtingą įtaką procedūrinio teisingumo ir pasitikėjimo teismais vertinimams. Atliktas eksperimentas parodė, kad teisėjo elgesio ir procedūrinio teisingumo reikalavimų atitikimas yra ypač svarbus vertinant teisėjo elgesį tais atvejais, kai ginčo dalyvis prognozuoja nepalankų sau sprendimą arba neturi aiškios teisėjo sprendimo prognozės. Esant nepalankiai teisėjo sprendimo prognozei, teisėjo elgesio ir procedūrinio teisingumo reikalavimų atitikimas ypač stipriai veikia asmens pasitikėjimą teismais.

Pagrindiniai žodžiai: teisingumo psichologija, procedūrinis teisingumas, ginčo sprendimas.

Teisingumo klausimas yra vienas iš pagrindinių socialinių konfliktų metu išskylančių klausimų (Deutch, 2000). Psichologinėse teisingumo teorijose yra išskiriamas skirstymo teisingumas ir procedūrinis teisingumas (Tyler, 2000). Skirstymo teisingumo teorijos sieja subjektyvius teisingumo vertinimus su tuo, kaip asmenį pasiekiantys pastiprinimai ar bausmės atitinka visuomenėje galiojančias taisykles (Miller, 1992). Procedūrinio teisingumo sąvoka yra susijusi ne su sprendimo rezultatais, o su sprendimo priėmimo proceso ypatybėmis. Oksfordo filosofijos žodyne procedūrinis teisingumas yra apibūdinamas kaip teisingumo elementas, labiau su-

sijęs su įstatymų taikymu negu su turiniu (The Oxford Dictionary of Philosophy, 1996). Teisminio ginčo nagrinėjimo metu teisėjo priimtas sprendimas ir ginčo nagrinėjimo būdas gali būti įvertintas kaip daugiau ar mažiau teisingas. Pirmasis vertinimas yra skirstymo teisingumo, ant-rasis – procedūrinio teisingumo.

Procedūrinio teisingumo tyrimai atskleidžia, kad tais atvejais, kai yra taikomos teisingos procedūros, pasitenkinimas priimtais sprendimais yra didesnis (apžvalgai žiūrėti Lind and Tyler, 1988). Nuo ginčo sprendimo procedūrų teisingumo įvertinimo priklauso valdžios institucijų ir jų atstovų vertinimas (Beugre and Ba-

ron, 2001; Tyler and Rasinski, 1991). Teisingų procedūrų naudojimas stiprina piliečių paramą teisėtvarkos institucijoms net ir tais atvejais, kai priimami nepalankūs ar nepopuliarūs sprendimai (Tyler, 1990). Jeigu yra priimami palankūs asmeniui, tačiau naudojant neteisingas procedūras sprendimai, tai pasitikėjimas valdžios institucija ir jos atstovais mažėja (Machura, 1998; Lind and Tyler, 1988). Procedūrų teisingumas yra vienas pagrindinių veiksnių, turinčių įtakos ginče dalyvavusių asmenų norui spręsti kitus ginčus pasitelkus tą patį arbitrą (Posthuma et al., 2000; Posthuma, 2000). Suvokiamas procedūrų teisingumas ypač stipriai veikia institucijų vertinimus, o jų atstovų vertinimui įtakos turi ir procedūrinis, ir skirstymo teisingumas (Lind and Tyler, 1988).

Visuomenėje egzistuoja procedūrinio teisingumo standartai, taikomi vertinant ginčo sprendimo eigą ir ginčą sprendžiančio arbitro elgesio ypatumus. J. Thibauto ir L. Walkerio požiūriu, pagrindinis teisingos procedūros bruožas yra aktyvus ginčo šalies dalyvavimas sprendžiant ginčą (Thibaut and Walker, 1975). Aktyvus dalyvavimas sudaro sąlygas paveikti ginčo arbitrą ir kartu siekti sau palankaus sprendimo. Neturėdamas galimybės išsakyti savo nuomonę žmogus jaučiasi, kad su juo elgiamasi neteisingai. T. R. Tyler grupės vertės teorijos požiūriu procedūra suteikia asmeniui informacijos apie tai, kokią padėtį jis užima tarp kitų žmonių, ar yra vertinamas taip pat, kaip ir kiti visuomenės ar grupės nariai. Procedūrinis teisingumas yra apibrėžiamas arbitro (ginčo atveju) ar valdžios atstovo elgesiu su ginčo dalyviais (Tyler et al., 1996). Teisingai nagrinėjantis ginčą arbitras turi būti nešališkas, įsigilinti į ginčo esmę, stengtis jį teisingai išnagrinėti, rodyti pagarbą ginčo dalyviams.

Teisminio ginčo dalyvis vertina savo galimy-

bes laimėti ar pralaimėti, prognozuoja teisėjo sprendimo palankumą. Jis gali būti tikras tuo, kad sprendimas bus palankus, gali tikėtis vidutiniškai palankaus ar nepalankaus sprendimo, taip pat gali neturėti aiškios teisėjo sprendimo prognozės. Lūkesčiai dėl sprendimo yra labai svarbūs vertinant sprendimo teisingumą (Tyler et al., 1997), tačiau jų įtaka procedūrinio teisingumo vertinimams nėra tyrinėta. Galimą teisėjo sprendimo prognozės įtaką galima numatyti ir filosofinėse procedūrinio teisingumo teorijose, ir psichologiniuose tyrimuose.

Filosofas J. Rawls, apibūdindamas procedūrinį teisingumą, siejo jį su sprendimo teisingumu. J. Rawls išskyrė kelių rūšių procedūrinį teisingumą: tobulą (angl. *perfect*), netobulą (angl. *imperfect*) ir grynąjį (angl. *pure*) (Rawls, 1971). Tais atvejais, kai visuomenėje yra aiškios teisingo skirstymo normos, procedūros teisingumas vertinamas pagal tai, ar ją naudojant pavyko priimti teisingą sprendimą. Jeigu procedūra užtikrina, kad visada bus priimtas teisingas sprendimas, tai yra tobulas procedūrinis teisingumas, jeigu ne visada – netobulas. Tais atvejais, kai nėra aiškių kriterijų, padedančių atskirti teisingą sprendimą nuo neteisingo, procedūros teisingumas yra vertinamas atsižvelgiant į jos pačios ypatumus, o sprendimo teisingumo suvokimas remiasi tuo, ar jį priimant buvo laikomasi teisingos procedūros.

Psichologinės T. Pyszczynskio baimės valdymo teorijos (*Terror management theory*) požiūriu teisingumas tampa svarbus asmeniui tais atvejais, kai jis išgyvena baimę, savo baigtinumą. Išgyvenantis baimę žmogus siekia socialinės paramos, kartu savo ir kitų žmonių elgesį vertina vadovaudamasis socialinėmis normomis (apžvalgai žiūrėti: Greenberg et. al., 1997). Eksperimentiniai tyrimai rodo, kad baimę keliančių aso-

ciacijų sužadimas padidina procedūros įtaką asmens pasitenkinimui sprendimu ir elgesiu su juo (Van den Bos and Miedema, 2000). Plėtodami situacinio konteksto įtaką suvoktam teisingumui, K. Van den Bos ir A. Lind pasiūlė situacijos neapibrėžtumą kaip sąlygą, skatinančią remtis teisingumo normomis. Šis neapibrėžtumas gali būti arba dėl to, kad situacijos sprendimas yra neprognozuojamas, tikimybinis, arba dėl esminių situacijos ypatumų nesupratimo (Van den Bos and Lind, 2002). Neapibrėžtumo situacijoje asmuo nėra tikras dėl to, kokia bus tolesnė jų eiga, kaip jis išspręs. Eksperimentiniai tyrimai rodo, kad patiriamas neapibrėžtumas padidina asmens jautrumą procedūriniam teisingumui (Van den Bos, 2001).

Turime pagrindo teigti, kad teisėjo elgesio ypatumai gali turėti skirtingą poveikį procedūrinio teisingumo suvokimui esant skirtingai teisėjo sprendimo prognozei. Vienais atvejais teisėjo elgesys gali turėti didesnę įtaką subjektyviems procedūrinio teisingumo vertinimams, o kitais – mažesnę. Šio tyrimo tikslas yra nustatyti, ar esant skirtingai teisėjo sprendimo prognozei teisėjo elgesio įtaka procedūrinio teisingumo vertinimams yra tokia pati. Galima tyrimo praktinė reikšmė yra ta, jog gali būti nustatytas vienas požymis (teisėjo sprendimo prognozė), pagal kurį galima išskirti situacijas, kai teisėjo elgesio ir procedūrinio teisingumo reikalavimų atitikimas yra ypač svarbus. Tai leistų geriau suprasti su teismais susiduriančių asmenų subjektyvių reakcijų į teisminių patyrimą įvairovę ir nustatyti sąlygas, kai procedūrinio teisingumo reikalavimų pažeidimai gali turėti ypač didelę įtaką asmens pasitikėjimui teismais ir teisėsaugos institucijomis.

Remdamiesi išdėstytomis idėjomis ir nustatytais dėsniniais, formuluoju teisėjo

prognozės vaidmens procedūrinio teisingumo vertinimo procese hipotezes. J. Rawlso procedūrinio teisingumo samprata ir K. Van den Bos bei A. Lindo situacijos neapibrėžtumo įtakos teisingumo vertinimams samprata numato, kad procedūros įtaka procedūrinio teisingumo vertinimui turi būti didžiausia tais atvejais, kai nėra aišku, koks sprendimas bus priimtas.

1 hipotezė: esant neaiškiai teisėjo sprendimo prognozei, teisėjo elgesio ir procedūrinio teisingumo reikalavimų atitikimas turės didesnę įtaką sprendimo ir procedūrinio teisingumo vertinimui negu esant aiškiai palankiai ar nepalankiai teisėjo prognozei.

T. Pyszczynskio baimės valdymo teorijoje akcentuojamas ne situacijos neapibrėžtumas, o baimė. Jeigu teismo ginčo dalyvis prognozuoja sau nepalankų sprendimą, tai esamą situaciją gali suvokti kaip grėsmingą, keliančią baimę. Nepalankaus sprendimo prognozavimas gali padidinti asmens jautrumą teisėjo elgesio ir procedūrinio teisingumo reikalavimų atitikimui.

2 hipotezė: esant nepalankiai teisėjo sprendimo prognozei, teisėjo elgesio ir procedūrinio teisingumo reikalavimų atitikimas turės didesnę įtaką sprendimo ir procedūrinio teisingumo vertinimui, negu esant palankiai ar neaiškiai teisėjo prognozei.

Metodika

Dalyviai. Tyrime dalyvavo Vilniaus universiteto ir Mykolo Romerio universiteto 1–4 kursų studentai, iš viso 402 asmenys, tačiau buvo analizuojami 330 (73 vyrų ir 257 moterų) dalyvių atsakymai. Dauguma tyrimo dalyvių buvo 18–20 metų (248 dalyviai, 75,2%) ir 21–23 metų (57 dalyviai, 17,3%). Atsakymų pasirinkimo tolesnei analizei žingsniai aprašyti skyriuje „Tyrimo rezultatai“.

Metodas. Hipotezėms tikrinti buvo pasirinkta faktoriaus eksperimento schema. Tyrimo dalyviai buvo paskirstyti pagal šio eksperimento sąlygas): 3 (teisėjo sprendimo prognozė: palanki, nepalanki ar neaiški) × 2 (procedūra: teisinga ar neteisinga) × 2 (teisėjo sprendimo palankumas: palankus ar nepalankus sprendimas).

Ekspirmente buvo taikomas scenarijų metodas, labai dažnas procedūrinio teisingumo tyrimuose (Lind and Tyler, 1988). Pagrindinis scenarijų metodo ypatumas yra tas, kad tiriamos reakcijos ne į realiai patirtą, o į įsivaizduotą situaciją. Tyrimo dalyviai turi atsakyti į klausimus taip, tartum būtų jiems pateiktos situacijos dalyviai.

Stimulinės medžiagos paruošimas. Tyrimui atlikti buvo nufilmuoti du tos pačios bylos nagrinėjimo teisme variantai. Buvo pasirinktas neturtinės žalos atlyginimo atvejis. Neturtinė žala Civilinio kodekso 6.250 straipsnyje apibrėžiama taip: „1. Neturtinė žala yra asmens fizinis skausmas, dvasiniai išgyvenimai, nepatogumai, dvasinis sukrėtimas, emocinė depresija, pažeminimas, reputacijos pablogėjimas, bendravimo galimybių sumažėjimas ir kita, teismo įvertinti pinigais. 2. Neturtinė žala atlyginama tik įstatymų nustatytais atvejais. Neturtinė žala atlyginama visais kitais atvejais, kai ji padaryta dėl nusikaltimo, asmens sveikatai ar dėl asmens gyvybės atėmimo bei kitais įstatymų nustatytais atvejais. Teismas, nustatydamas neturtinės žalos dydį, atsižvelgia į jos pasekmes, šią žalą padariusio asmens kaltę, jo turtinę padėtį, padarytos turtinės žalos dydį bei kitas turinčias reikšmės bylai aplinkybes, taip pat į sąžiningumo, teisingumo ir protingumo kriterijus“ (Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas, 2004, p. 272).

Rengiant ginčo situacijos aprašymą ir teismo nagrinėjimo scenarijų buvo naudojamasi išnagrinėtų bei nagrinėjamų bylų medžiaga. Kad

tyrimo dalyvis galėtų įsivaizduoti patekęs į pateiktą situaciją, buvo pasirinkta autoįvykio metu padarytos žalos situacija (daugelis žmonių vairuoja ar bent jau gali įsivaizduoti save vairuojant). Scenarijuje autoįvykio metu žuvo žmogus. Tokia autoįvykio baigtis buvo pasirinkta dėl teisinių argumentų, kadangi tais atvejais, kai žmogus yra pripažįstamas kaltas dėl kito žmogaus žūties, teismas privalo nagrinėti ieškinį dėl neturtinės žalos atlyginimo. Buvo pasirinktos sumos, kurias tokioje byloje galėtų priteisti teismas (30 000 litų – labai palankus teisėjo sprendimas, 90 000 litų – labai nepalankus teisėjo sprendimas).

Buvo paruošti 2 tos pačios bylos nagrinėjimo teisme scenarijai remiantis Civilinio proceso kodekso 228–231 ir 249–258 straipsniais. (Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas, 2002). Scenarijai buvo ruošiami vadovaujantis dviem pagrindiniais principais: 1) abiejuose scenarijuose ginčo dalyvių elgesys (pasisakymai, išsakyti argumentai) neturi skirtis, 2) abiejuose scenarijuose teisėjo elgesys turi skirtis pagal atitikimą su procedūrinio teisingumo reikalavimais. Viename scenarijuje teisėjas laikosi procedūrinio teisingumo reikalavimų, labiau palaiko akių kontaktą, teikia daugiau paaiškinimų ginčo dalyviams apie teisminį nagrinėjimą, perfrazuoja pasisakymus, klausia ginčo šalių, ar jos turi ką papildyti. Kitame scenarijuje, kuriame teisėjas nesilaiko procedūrinio teisingumo reikalavimų, akių kontaktas nėra palaikomas, ginčo dalyviai skubinami, pertraukinėjami, teisėjas nerodo pagarbos ir dėmesio ginčo dalyviams.

Nufilmuota ir sumontuota medžiaga buvo pateikta įvertinti ekspertams. Ekspertais buvo pasirinkti trys klinikiniai psichologai, turintys ne mažesnę kaip 10 metų darbo su suaugusiais pacientais ir klientais patirtį. Pagrindinis ekspertų

vertinimų tikslas buvo patvirtinti, kad abu ginčo scenarijai skiriasi pagal teisėjo elgesio ir procedūrinio teisingumo reikalavimų atitikimą. Ekspertai vertinimus atliko individualiai. Iš pradžių buvo pateikiama filmuota medžiaga, kurioje teisėjo elgesys labiau atitiko procedūrinio teisingumo reikalavimus. Peržiūrėję pateiktą medžiagą, ekspertai vertino teisėjo elgesį dešimčia Likerto skalių. Buvo vertinama 7 balų skale, 0 reikšė menkai, 6 – labai stipriai išreikštą požymį. 3 teiginio vertinimas buvo atvirktinis – kuo mažesnė reikšmė, tuo teisėjo elgesys labiau atitinka procedūrinio teisingumo reikalavimus. Tos skalės reikšmės vėliau buvo atimtos iš skaičiaus 6. Kadangi svarbiausia buvo įsitikinti, kad abu siužetai skiriasi, tai buvo analizuojami kiekvieno eksperto abiejų siužetų vertinimų skirtumai (kiekvieno teiginio vertinimų skirtumai „T“ – „teisingo“ ir „N“ – „neteisingo“ nagrinėjimo siu-

žete). Ekspertų abiejų siužetų skirtingumo vertinimo sutapimas buvo didelis (Cronbacho $\alpha = 0,812$), tai rodo, kad ekspertai siužetų skirtingumą pagal pateiktus teiginius vertino panašiai.

Buvo apskaičiuotas visų trijų ekspertų kiekvieno pateikto teiginio įvertinimų skirtumo vidurkis ir patikrinta, ar šis vidurkis statistiškai reikšmingai skiriasi nuo 0. Buvo taikytas Stjudento t kriterijus vienai imčiai. 1-oje lentelėje matome, kad visų skalių „teisingo“ ir „neteisingo“ siužeto nagrinėjimo įvertinimų skirtumai yra teigiami. Ekspertai pirmąjį siužetą visais klausimais įvertino kaip labiau atitinkantį procedūrinio teisingumo reikalavimus. Statistiškai reikšmingi ($p < 0,05$) skirtumai nustatyti vertinant 6, 7, 8, 9, 10 teiginius.

Apibendrinant ekspertų vertinimus galima teigti, kad abu siužetai skiriasi tarpusavyje pagal teisėjo elgesio ir procedūrinio teisingumo rei-

1 lentelė. Ekspertų „teisingo“ ir „neteisingo“ siužeto vertinimo pagal kiekvieną teiginį vidutinis skirtumas, SD ir t reikšmės

Nr.	Teiginys	„T“–„N“ vidurkis	SD	t
1	Teisėjas su ginčo dalyviais elgėsi pagarbiai	4,6667	1,52753	5,292*
2	Teisėjas skatino ginčo dalyvius pasisakyti kuo plačiau, papildyti savo žodžius	3,3333	2,51661	2,294
3	(R) Teisėjas riboja ginčo dalyvių galimybes pasisakyti	4,0000	2,00000	3,464
4	Teisėjas skatino ginčo šalis bendrauti, užduoti klausimus, komentuoti vienas kito pasisakymus	2,3333	1,52753	2,646
5	Teisėjas parodė, jog supranta ginčo dalyvių, jų situaciją ir argumentus	3,6667	2,30940	2,750
6	Teisėjas palaikė akių kontaktą su ginčo dalyviais	4,0000	1,00000	6,928*
7	Teisėjas naudojo aktyvaus klausymo technikas (atspindėjimą, perfrazavimą)	4,3333	1,15470	6,500*
8	Teisėjas suteikė ginčo dalyviams informacijos apie ginčo nagrinėjimo tvarką	4,6667	1,52753	5,292*
9	Teisėjas paaiškino, kodėl užduoda vieną ar kitą klausimą	2,3333	0,57735	7,000*
10	Teisėjas abiem ginčo šalims suteikė vienodas galimybes	0,6667	1,15470	1,000

kalavimų atitikimą. Todėl tie siužetai buvo taisyti tolesniame tyrime.

Ivertinimo būdai. Tyrimui atlikti buvo parengta „Teisėjo sprendimo prognozės“ (TSP) skalė. Taip pat buvo sudarytos ir panaudotos „Sprendimo teisingumo“ (Spr.T), „Procedūrinio teisingumo“ (PT), „Balso“ (B), „Teisėjo nešališkumo“ (TN), „Teisėjo pastangų teisingai išnagrinėti ginčą“ (TPast.), „Teisėjo pagarbos“ (TPag.) ir „Pasitikėjimo teismais“ (Pasit.T) skalės. Į skales buvo įtraukiami tradiciškai procedūrinio teisingumo tyrimuose naudojami klausimai, pritaikius juos šiam konkrečiam tyrimui.

„Teisėjo sprendimo prognozės“ (TSP) skalė buvo sudaryta remiantis A. Banduros parengtais aš-efektyvumo skalių sudarymo principais (Bandura, 1997). Tyrimo dalyviai vertino 4 jiems pateiktų teisėjo sprendimų tikėtinumą 5 balų skale: 0 – „Tikrai taip nebus (0%)“, 1 – „Mažai tikėtina (25%)“, 2 – „Vidutinė tikimybė (50%)“, 3 – „Labai tikėtina (75%)“ ir 4 – „Tikrai taip ir bus (100%)“. Buvo pateikti šie galimi teisėjo sprendimai: labai palankus (LP) – „Bus priimtas man labai palankus sprendimas (apie 30 000 Lt)“; palankus (P) – „Bus priimtas man daugiau palankus negu nepalankus sprendimas (apie 50 000 Lt)“; nepalankus (N) – „Bus priimtas man daugiau nepalankus negu palankus sprendimas (apie 70 000 Lt)“; labai nepalankus (LN) – „Bus priimtas man labai nepalankus sprendimas (apie 90 000 Lt)“. Palankius ir nepalankius sprendimus apibūdinančios sumos buvo pateiktos tam, kad tyrimo dalyviai turėtų tuos pačius orientyrus vertindami teisėjo sprendimą.

Teisingumo skales sudarė tradiciškai teisingumo tyrimuose naudojami teiginiai ir klausimai.

„Sprendimo teisingumo“ (Spr.T) skalę sudarė 3 teiginiai: „Esu patenkintas teisėjo priimtu sprendimu“, „Teisėjo priimtas sprendimas yra

teisingas“, „Teisėjo priimtas sprendimas yra išmintingas ir atitinka esamą situaciją“.

„Procedūrinio teisingumo“ (PT) skalę sudarė 3 teiginiai: „Ginčo nagrinėjimo būdas buvo teisingas“, „Esu patenkintas ta tvarka, kuria buvo nagrinėjamas ginčas“, „Aš ateityje pasitikėčiau tokiu ginčo sprendimo būdu“.

Sprendimo ir procedūrinio teisingumo skalėse buvo panaudoti ankstesniuose tyrimuose pateikti klausimai (Ross et al., 2002). Teiginiai buvo išversti į lietuvių kalbą.

„Balso“ (B) skalę sudarė 4 klausimai, tyrimo autoriaus suformuluoti remiantis L. Walkerio ir J. Thibauto „proceso kontrolės“ samprata: „Ar ginčo metu Jūs galėjote išsamiai ir ne trukdomas išdėstyti savo nuomonę?“, „Ar teisėjas atsižvelgė į Jūsų nuomonę?“, „Ar ginčo metu Jūs galėjote duoti klausimus oponentui ir komentuoti jo pasisakymus?“, „Ar ginčo metu Jūs galėjote siūlyti ginčo sprendimo variantus?“

„Teisėjo nešališkumo“ (TN) skalę sudarė 3 teiginiai: „Teisėjas nebuvo asmeniškai suinteresuotas kurio nors ginčo dalyvio laimėjimu“, „Teisėjas, spręsdamas ginčą, rėmėsi vien tik faktais“, „Teisėjas abiem ginčo šalims suteikė vienodas galimybes“.

„Teisėjo pastangos teisingai išnagrinėti ginčą“ (TPast.) buvo matuojamos trimis teiginiais: „Teisėjas išgiliojo ginčo esmę“, „Teisėjas stengėsi teisingai išspręsti ginčą“, „Teisėjas įdėmiai išklaušė, ką jam sakė ginče dalyvaujantys asmenys“.

„Teisėjo pagarba“ (TPag.) buvo vertinama trimis teiginiais: „Teisėjas su ginčo dalyviais elgėsi pagarbiai“, „Teisėjas su ginčo dalyviais elgėsi mandagiai“, „Teisėjas proceso metu rodė pagarbą žmogaus teisėms apskritai“.

Nešališkumo, pastangų teisingai išnagrinėti ginčą ir pagarbos skalės buvo sudarytos remiantis T. R. Tylerio „grupės vertės“ procedūrinio teisingumo samprata (Lind and Tyler, 1988).

2 lentelė. Teisingumo skalių vidurkiai, standartiniai nuokrypiai, koreliacijos ir Cronbacho alpha koeficientai (Cronbacho alpha koeficientai yra pateikti skliaustuose)

Skalė	M	SD	1	2	3	4	5	6	7
1. ST	4,1074	1,97647	(0,9412)						
2. PT	4,2158	1,63435	0,395**	(0,9245)					
3. B	5,0644	1,53858	0,269**	0,625**	(0,7540)				
4. TN	5,1646	1,10760	0,307**	0,407**	0,451**	(0,6023)			
5. TPast.	4,4124	1,63377	0,371**	0,681**	0,731**	0,510**	(0,8733)		
6. TPag.	4,3992	2,24213	0,120*	0,644**	0,685**	0,331**	0,748**	(0,9742)	
7. Pasit.T	3,8008	1,22532	0,403**	0,373**	0,354**	0,334**	0,439**	0,248**	(0,8960)

M – vidurkis, SD – standartinis nuokrypis; * p < 0,005, ** p < 0,001

„Pasitikėjimas teismais“ (Pasit.T) buvo vertinamas keturiais teiginiais: „Lietuvoje teismai visų žmonių bylas nagrinėja teisingai“, „Teismai Lietuvoje gerai gina pagrindines asmens teises“, „Teisėjai Lietuvoje yra sąžiningi“, „Teismų sprendimai Lietuvoje yra teisingi“. Sudarant pasitikėjimo teismais skalę buvo pasinaudota tradiciškai pasitikėjimą teisinėmis institucijomis matuoti vartojamais teiginiais (Tyler, 1990). Teiginiai buvo modifikuoti taip, kad atitiktų tyrimo kontekstą.

Teiginiai buvo vertinami Likerto tipo 7 balų skale nuo „visiškai nesutinku“ iki „visiškai sutinku“. Atsakymai į klausimus buvo vertinami 7 balų skale nuo „Tikrai ne“ iki „Tikrai taip“. Duomenys apie skales yra pateikti 2-oje lentelėje.

Tyrimo eiga. Tyrimas buvo atliekamas 6–24 asmenų grupėse auditorinių užsiėmimų metu. Dalyvavimas buvo savanoriškas, už jį nebuvo mokama ar kitaip skatinama. Tyrimo dalyviai gavo anketas, kuriose buvo aprašyta ginčo dėl neturtinės žalos atlyginimo situacija. Aprašymo pabaigoje dalyvių buvo prašoma šioje byloje išvaizduoti save atsakovo vietoje. Visiems tyrimo dalyviams buvo pateiktas tas pats situacijos aprašymas, skyrėsi tik paskutinis sakiny, nurodantis tikėtiniausiai teisėjo sprendimą tokio pobūdžio byloje: a) tokiais atvejais galima tikėtis pa-

lankaus atsakovui sprendimo (30 000 litų žalos atlyginimo priteisimo); b) tokiais atvejais galima tikėtis nepalankaus atsakovui sprendimo (90 000 litų žalos atlyginimo priteisimo); c) tokiose bylose sunku yra prognozuoti teisėjo sprendimą, jis gali būti ir palankus, ir nepalankus (nuo 30 000 iki 90 000 litų žalos atlyginimo priteisimas). Skirtinga teisėjo sprendimo prognozė buvo pateikta siekiant sudaryti nuomonę apie galimą sprendimą ir užtikrinti vienodesnį tyrimo dalyvių pasiskirstymą pagal teisėjo sprendimo prognozavimą.

Susipažinę su ginčo situacija, dalyviai turėjo užpildyti pirmąją anketos dalį. Joje buvo klausimai aprašytos situacijos supratimui patikrinti ir teisėjo sprendimo prognozės ypatumams nustatyti. Užpildę pirmąją anketos dalį, dalyviai laukdavo, kol į klausimus atsakys visi tyrime dalyvaujantys asmenys. Tolesni protokolų lapai buvo susegti taip, kad tyrimo dalyviai negalėtų jų vartyti ir skaityti, kartu negalėtų iš anksto sužinoti, kokį sprendimą priims teisėjas.

Visiems tyrimo dalyviams baigus pildyti pirmąją anketos dalį, buvo pateikiamas vienas iš dviejų paruoštų filmuotos medžiagos variantų. Po šios medžiagos peržiūros dalyvių buvo prašoma atsegti susegtus anketos lapus, perskaityti ten parašytą teisėjos sprendimą ir atsakyti į klau-

simus taip, kaip į juos atsakytų toje byloje dalyvavęs atsakovas. Tyrimo dalyviams atsitiktine tvarka tekdavo arba palankus teisėjo sprendimas (30 000 litų), arba nepalankus (90 000 litų). Sužinoję sprendimą, jie įvertindavo – užpildydavo likusią anketos dalį. Užpildytos anketos buvo surenkamos. Surinkus anketas, tyrimo dalyviams būdavo padėkojama ir atsakoma į jų klausimus, taip pat pristatomas tyrimas ir jo tikslai, atskleidžiamos kai kurios tyrimo hipotezės. Tyrimas kartu su aptarimu vienoje grupėje užtrukdavo nuo 45 iki 65 minučių.

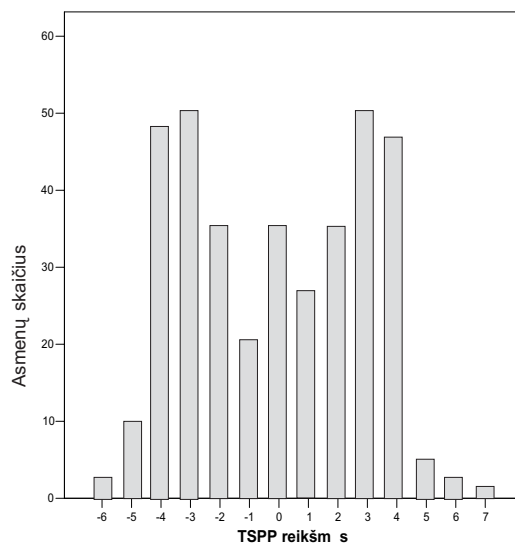
Tyrimo rezultatai. Iš pradžių buvo atliktas situacijos supratimo patikrinimas. Tyrimo dalyvių, kurie neteisingai atsakė bent į vieną iš 4 situacijos supratimo patikrinimui skirtų klausimų (14 asmenų), duomenys buvo atmesti.

Remiantis teisėjo sprendimo tikimybės vertinimais, tyrimo dalyviai buvo skirstomi į tris grupes pagal teisėjo sprendimo prognozę: „palankaus sprendimo“ (PS), „nepalankaus sprendimo“ (NS) ir „neturinčių aiškios prognozės“ (NAP). Dalyviai į šias grupes buvo skirstomi keliais etapais. Visų pirma buvo iškirti ir iš tolesnės analizės pašalinti neologiški ir neinterpretuoti atsakymai. Tokiems atsakymams buvo būdinga, kad tikėtiniausiai teisėjo sprendimais buvo įvertinti keli pagal palankumą ne šalia esantys sprendimai, o tarp jų esantis sprendimas buvo vertintas kaip mažiau tikėtinas. Pavyzdžiui: dalyvis Nr. 288 įvertino labai palankaus sau sprendimo tikimybę 3 (75%), palankaus – 1 (25%), nepalankaus – 2 (50%), labai nepalankaus – 3 (75%). Šiuo atveju du kraštiniai pagal palankumą sprendimai yra įvertinami kaip tikėtiniausi, o jiems artimesnių pagal palankumą sprendimų tikimybė yra vertinama kaip mažesnė. Tokio pobūdžio prognozės tyrimo autorius nesiėmė interpretuoti. 19-os tyrimo dalyvių, ku-

riems buvo būdingas analogiškas teisėjo tikimybės vertinimo neaiškumas, atsakymai nebuvo toliau analizuojami.

Vėliau keturių klausimų atsakymai buvo sudėti į vieną „Teisėjo sprendimo palankumo prognozės“ (TSPP) skalę. Tai buvo padaryta iš palankių sprendimų tikimybės įvertinimo balų atimant nepalankių sprendimų tikimybės įvertinimo balus: $TSPP = (LP + P) - (N + LN)$. TSPP skaitinė išraiška interpretuojama taip: kuo didesnė teigiama reikšmė, tuo labiau ginčo dalyvis yra įsitikinęs, kad teisėjas priims jam palankų sprendimą. Esant neigiamoms reikšmėms, didesnė absoliuti skaitinė išraiška reiškia didesnę įsitikinimą tuo, kad bus priimtas nepalankus asmeniui sprendimas. Tuo atveju, kai palankių ir nepalankių sprendimų tikimybės yra vertinamos panašiai, gautos reikšmės bus artimos 0. Grafinis TSPP gautų reikšmių pasiskirstymas yra pavaizduotas 1 paveiksle.

Remiantis TSPP skalės reikšmėmis, tyrimo dalyviai buvo paskirstyti į „palankaus sprendimo“ (PS), „nepalankaus sprendimo“ (NS) ir

1 pav. TSPP reikšmių pasiskirstymo grafinis vaizdas

„neturinčių aiškios prognozės“ (NAP) grupes. PS grupei buvo priskirti tie, kurių TSPP > 2 (n = 104), NS grupei, kurių TSPP < -2 (n = 111). Į NAP grupę įėjo kiti (n = 153). Grupės skiriančios TSPP reikšmės buvo pasirinktos vadovaujantis keliais principais. Visų pirma NAP grupėje TSPP reikšmės turi būti artimos 0, nes tokiu atveju yra panašiai įvertinta palankaus ir nepalankaus teisėjo sprendimo tikimybė. Taip pat šią grupę nuo kitų atskiriančios reikšmės turi būti simetriškos 0 atžvilgiu. Skaičiai 2 ir -2 yra vienodai nutolę nuo 0 į abi puses, be to, jie dalija tyrimo dalyvius į tris pakankamai lygias dalis. Todėl šie skaičiai ir buvo pasirinkti dalyviams skirstyti į grupes pagal tai, kaip jie prognozuoja teisėjo sprendimą.

NAP grupėje buvo išskirta dalis asmenų, kurių negalima priskirti neturintiems aiškios teisėjo sprendimo prognozės. Tai yra asmenys, kurie įvertino kaip tikėtiniausius P ir N teisėjo sprendimus. NAP grupės narius diferencijavome pagal tendenciją prognozuoti vidutinio palankumo ir nepalankumo (VPN) teisėjo sprendimus. Tai padarėme atimdami iš vidutiniškai palankaus ir vidutiniškai nepalankaus sprendimo tikimybės įvertinimų sumos labai palankaus

ir labai nepalankaus sprendimų tikimybės įvertinimų sumą: $VPN = (P + N) - (LP + LN)$. VPN reikšmės interpretuojame šiuo būdu: kuo didesnė skaitinė reikšmė, tuo stipresnė tendencija tikėtis vidutiniškai palankaus ir vidutiniškai nepalankaus sprendimo. Gautų reikšmių dažniai matyti 3-ioje lentelėje.

Kad NAP grupėje liktų asmenys, neturintys aiškios prognozės, iš tolesnės analizės pašalinome tuos, kurių VPN reikšmė buvo didesnė už 2 (38 tiriamuosius). NAP grupėje liko 115 asmenų, PS grupėje – 104 asmenys, NP grupėje – 111 asmenų. Tyrimo dalyvių pasiskirstymas pagal kitas 2 sąlygas (taikyta procedūra ir priimtas sprendimas) vyko atsitiktiniu būdu. Galutinis dalyvių skaičius 12 eksperimento grupių buvo nuo 22 iki 36.

Buvo atliktas grupių homogeniškumo patikrinimas. Statistinė analizė parodė, kad grupės nesiskiria pagal lytį ($\chi^2 = 4,881$, $p > 0,05$), amžių ($\chi^2 = 2,439$, $p > 0,05$), kursą ($\chi^2 = 4,383$, $p > 0,05$), studijuojamą specialybę ($\chi^2 = 66,632$, $p > 0,05$), šeiminių padėtį ($\chi^2 = 25,481$, $p > 0,05$), vaikų skaičių ($\chi^2 = 23,903$, $p > 0,05$), asmeninę dalyvavimo teisme patirtį ($\chi^2 = 28,363$, $p > 0,05$) bei teismo dalyvio vaidmenį ($\chi^2 = 65,784$,

3 lentelė. Vienodai prognozuojančių palankų ir nepalankų teisėjo sprendimą tyrimo dalyvių pasiskirstymas pagal tendenciją prognozuoti vidutinio palankumo ir nepalankumo (VPN) teisėjo sprendimus

<i>VPN reikšmė</i>	<i>Dažnumas</i>	<i>Procentas</i>	<i>Suminis procentas</i>
-1	3	2,0	2,0
0	51	33,3	35,3
1	15	9,8	45,1
2	46	30,1	75,2
3	28	18,3	93,5
4	10	6,5	100,0
Iš viso	153	100,0	-

$p > 0,05$), artimųjų ir pažįstamų asmenų dalyvavimą teisme ($\chi^2 = 33,272$, $p > 0,05$) bei jų atsiliepimų apie teismus palankumą ($\chi^2 = 12,728$, $p > 0,05$), domėjimąsi televizijos ir radijo laidomis teisine tematika ($\chi^2 = 19,892$, $p > 0,05$) bei tokio pobūdžio laidoms skiriamą laiką ($\chi^2 = 5,760$, $p > 0,05$) ir išklaustytų teisės disciplinų skaičių ($\chi^2 = 7,734$, $p > 0,05$). Gauti rezultatai leido padaryti išvadas, kad visos 12 grupių nesiskiria pagal išvardytas demografines charakteristikas.

Kadangi toliau tvarkant duomenis reikėjo taikyti dispersinę analizę, tai buvo patikrinta, ar duomenys atitinka jos prielaidas. ANOVA modelio prielaidos yra šios: 1) kintamieji pasiskirstę pagal normalųjį dėsnį; 2) kintamųjų dispersijos lygios; 3) kintamieji nepriklausomi. Buvo apskaičiuoti asimetrijos, eksceso koeficientai, Levene kriterijus dispersijų lygybei patikrinti 12 eksperimento grupių. Skalių reikšmių pasiskirstymo normalumui tikrinti buvo naudotas

Shapiro-Wilko kriterijus, kurio reikšmės artėjimas prie 1 reiškia duomenų pasiskirstymo artėjimą prie normalaus. Kadangi duomenų pasiskirstymas neatitiko normaliojo, buvo atlikta Blomo ranginė transformacija. Šia transformacija yra sukuriamas naujas ranginis kintamasis, kurio reikšmės yra apskaičiuojamos pagal formulę $\Phi^{-1}(ri - 3/8)/(n + 1/4)$; čia Φ – standartinio normaliojo skirstinio funkcija, ri – reikšmei i priskirtas rangas, o n – imties didumas. Tie patys normalumui patikrinti skirti kriterijai buvo apskaičiuoti ir transformuotiems duomenims. Gautos reikšmės yra pateiktos 4-oje lentelėje.

4-oje lentelėje pateikti duomenys rodo, kad Blomo ranginė transformacija priartino duomenų pasiskirstymą prie normaliojo. Po transformacijos sumažėjo duomenų asimetrija ir ekscesas (reikšmės priartėjo prie 0), Shapiro-Wilko kriterijaus reikšmė priartėjo prie 1, taip pat Shapiro-Wilko kriterijaus vidurkis 12 eksperimento grupių priartėjo prie 1 (išskyrus Pasit.T skalę, kurios reikšmės beveik nepasikeitė).

4 lentelė. Skalių rodikliai naudojant pradines ir transformuotas reikšmes. Apskliausti skalių pavadinimai reiškia, kad pateiktos reikšmės yra apskaičiuotos transformuotiems duomenims

Nr.	Skalė	Asimetrijos koeficientas	Eksceso koeficientas	Shapiro-Wilko kriterijus	Shapiro-Wilko kriterijaus vidurkis 12 grupių	Levene kriterijus 12 grupių (reikšmingumo lygmuo p.)
1	ST	-0,071	-1,513	0,905	0,898	1,614 (0,093)
	(ST)	-0,040	-0,484	0,980	0,918	0,488 (0,911)
2	PT	-0,282	-0,983	0,954	0,928	2,507 (0,005)
	(PT)	-0,008	-0,394	0,984	0,957	1,397 (0,173)
3	B	-0,661	-0,550	0,926	0,903	4,056 (0,000)
	(B)	-0,149	-0,396	0,978	0,936	0,717 (0,722)
4	TN	-0,424	-0,254	0,971	0,942	0,470 (0,921)
	(TN)	-0,077	-0,258	0,985	0,953	0,455 (0,929)
5	TPast.	-0,328	-0,895	0,957	0,936	2,568 (0,004)
	(TPast.)	-0,048	-0,390	0,984	0,955	1,049 (0,403)
6	TPag.	-0,245	-1,609	0,850	0,854	5,460 (0,000)
	(TPag.)	-0,098	-0,893	0,943	0,870	1,442 (0,153)
7	Pasit.T	0,270	-0,290	0,985	0,958	2,304 (0,010)
	(Pasit.T)	-0,011	-0,176	0,994	0,957	1,831 (0,048)

Kadangi ANOVA yra pakankamai atspari normalumo prielaidos pažeidimams ir labai dažnai taikoma, kai kintamieji matuojami pagal rangų skalę (Čekanavičius, Murauskas, 2002), buvo atliktos dvi analizės – naudojant pradinius ir transformuotus duomenis. Kiekvienam kintamajam buvo atlikta 2 (palankus ar nepalankus sprendimas) \times 2 (T ar N procedūra) \times 3 (teisėjo sprendimo prognozė PS, NS ar NAP) ANOVA. Buvo analizuojami pradiniai ir transformuoti duomenys. Toliau transformuotų duomenų p ir η^2 reikšmės bus pateikiamos skliaustuose.

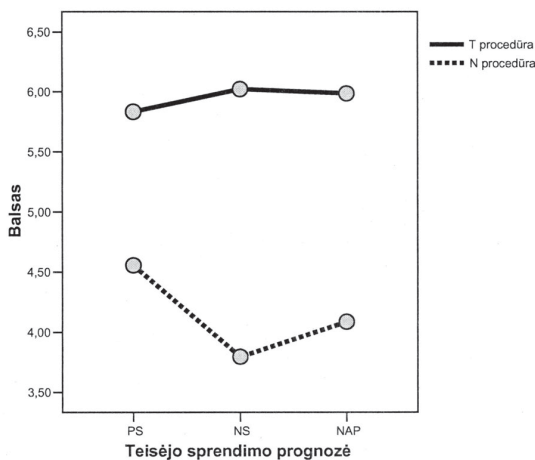
Sprendimo teisingumas. ANOVA rezultatai rodo, jog sprendimo teisingumo vertinimams turėjo įtakos sprendimo palankumas, $F(1, 317) = 887,77$, $p < 0,001$, $\eta^2 = 0,737$ ($p < 0,001$, $\eta^2 = 0,601$), teisėjo sprendimo prognozė, $F(2, 317) = 5,02$, $p < 0,05$, $\eta^2 = 0,031$ ($p < 0,05$, $\eta^2 = 0,035$). Sprendimo teisingumo įvertintasis ribinis vidurkis (angl. *estimated marginal mean*) PS grupėje $M = 3,897$, NS grupėje $M = 4,340$, NAP grupėje $M = 4,086$.

Teisėjo prognozės įtakos sprendimo teisingumo vertinimams *post hoc* analizei buvo panaudotas LSD kriterijus. Naudojant netransformuotas skales teisėjo sprendimo teisingumo vertinimai NP grupėje didesni negu PS grupėje, $p < 0,05$. Naudojant transformuotus duomenis NP grupėje sprendimo teisingumo įvertinimas didesnis negu PS grupėje, $p < 0,001$, ir negu NAP grupėje – $p < 0,05$.

Procedūrinis teisingumas. Procedūrinio teisingumo vertinimams turėjo įtakos sprendimo palankumas, $F(1, 317) = 47,898$, $p < 0,001$, $\eta^2 = 0,131$ ($p < 0,001$, $\eta^2 = 0,139$) ir procedūros tipas, $F(1, 317) = 144,722$, $p < 0,001$, $\eta^2 = 0,313$ ($p < 0,001$, $\eta^2 = 0,305$). Prognozės sąveika su procedūros tipu ir sprendimo palankumu nenustatyta.

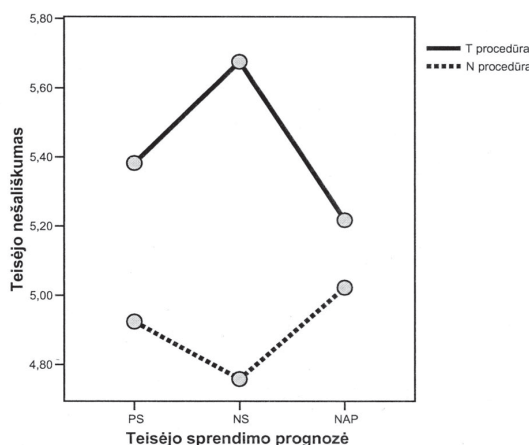
„Balsas“. Suvoktai galimybei aktyviai dalyvauti sprendžiant ginčą turėjo įtakos sprendimo palankumas, $F(1, 318) = 32,037$, $p < 0,001$, $\eta^2 = 0,092$ ($p < 0,001$, $\eta^2 = 0,091$) ir procedūros tipas, $F(1, 318) = 191,960$, $p < 0,001$, $\eta^2 = 0,376$ ($p < 0,001$, $\eta^2 = 0,368$). Nustatyta reikšminga sąveika tarp procedūros tipo ir sprendimo prognozės, $F(2, 318) = 4,513$, $p < 0,05$, $\eta^2 = 0,028$ ($p < 0,01$, $\eta^2 = 0,030$). 2 pav. pavaizduota procedūros ir prognozės įtaka suvoktai galimybei aktyviai dalyvauti sprendžiant ginčą. Jame yra matyti, kad procedūros tipas mažiausią įtaką turi savo aktyvaus dalyvavimo sprendžiant ginčą vertinimui tais atvejais, kai asmuo tikisi palankaus sprendimo. Tada, kai tikimasi nepalankaus sprendimo ar sprendimas yra neaiškus, procedūros įtaka yra didesnė.

Teisėjo nešališkumas. Teisėjo nešališkumo vertinimams turėjo įtakos sprendimo palankumas, $F(1, 318) = 26,294$, $p < 0,001$, $\eta^2 = 0,072$ ($p < 0,001$, $\eta^2 = 0,074$) ir procedūros tipas, $F(1, 318) = 20,684$, $p < 0,001$, $\eta^2 = 0,061$

2 pav. Procedūros ir teisėjo sprendimo prognozės įtaka suvoktai galimybei aktyviai dalyvauti sprendžiant ginčą. Pateikti įvertintieji ribiniai vidurkiai

($p < 0,001$, $\eta^2 = 0,062$). Nustatyta reikšminga sąveika tarp procedūros tipo ir sprendimo prognozės, $F(2,318) = 3,413$, $p < 0,05$, $\eta^2 = 0,021$ ($p < 0,05$, $\eta^2 = 0,020$). 3 pav. pavaizduota procedūros ir prognozės įtaka teisėjo nešališkumo vertinimui – matyti, kad procedūros tipas didžiausią įtaką turi suvoktai galimybei pasisakyti tais atvejais, kai asmuo tikisi nepalankaus sprendimo. Tada, kai yra tikimasi palankaus sprendimo ar sprendimas yra neaiškus, procedūros įtaka yra mažesnė.

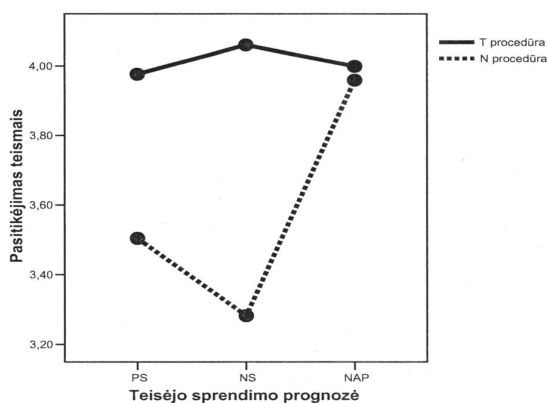
3 pav. Procedūros ir teisėjo sprendimo prognozės įtaka teisėjo nešališkumo vertinimui. Pateikti įvertintieji ribiniai vidurkiai

Teisėjo pastangos teisingai išnagrinėti ginčą. Pastangų teisingai išnagrinėti ginčą vertinimams turėjo įtakos sprendimo palankumas, $F(1, 317) = 55,319$, $p < 0,001$, $\eta^2 = 0,149$ ($p < 0,001$, $\eta^2 = 0,148$) ir procedūros tipas, $F(1, 317) = 257,781$, $p < 0,001$, $\eta^2 = 0,448$ ($p < 0,001$, $\eta^2 = 0,430$). Sąveika tarp procedūros tipo ir sprendimo prognozės nebuvo statistškai reikšminga, $F(2,317) = 2,225$, $p = 0,110$, $\eta^2 = 0,014$ ($p = 0,119$, $\eta^2 = 0,013$), tačiau yra pastebima tokios pačios sąveikos kaip vertinant teisėjo nešališkumą tendencija.

Teisėjo rodoma pagarba. Teisėjo pagarbos vertinimams turėjo įtakos sprendimo palankumas, $F(1, 317) = 4,905$, $p < 0,05$, $\eta^2 = 0,015$ ($p < 0,05$, $\eta^2 = 0,015$) ir procedūros tipas, $F(1, 317) = 1312,575$, $p < 0,001$, $\eta^2 = 0,812$ ($p < 0,001$, $\eta^2 = 0,669$).

Pasitikėjimas teismais. Tyrimo dalyvių pasitikėjimo teismais vertinimams turėjo įtakos sprendimo palankumas, $F(1, 318) = 56,384$, $p < 0,001$, $\eta^2 = 0,151$ ($p < 0,001$, $\eta^2 = 0,145$) ir procedūros tipas, $F(1, 318) = 12,200$, $p < 0,001$, $\eta^2 = 0,037$ ($p < 0,001$, $\eta^2 = 0,036$). Nustatyta reikšminga sąveika tarp procedūros tipo ir sprendimo prognozės, $F(2,318) = 3,084$, $p < 0,05$, $\eta^2 = 0,019$ ($p < 0,05$, $\eta^2 = 0,020$). 4 pav. pavaizduoti pasitikėjimo teismais įvertintieji ribiniai vidurkiai. Jame yra matyti, kad procedūros tipas didžiausią įtaką turi pasitikėjimui teismais tada, kai asmuo tikisi nepalankaus sprendimo. Tada, kai yra tikimasi palankaus sprendimo, procedūros įtaka mažesnė, o kai sprendimas neaiškus, ta įtaka mažai pastebima.

Rezultatų aptarimas. Pagrindinis tyrimo tikslas buvo atskleisti galimą teisėjo sprendimo

4 pav. Procedūros ir teisėjo sprendimo prognozės įtaka pasitikėjimui teismais. Pateikti įvertintieji ribiniai vidurkiai

prognozės reikšmę procedūrinio teisingumo vertinimui. Iškelto hipotezių prielaida buvo ta, kad esant skirtingai sprendimo prognozei realus teisėjo elgesys gali turėti skirtingą įtaką procedūrinio teisingumo ir su juo susijusių reiškinų vertinimui. Vienais atvejais teisėjo elgesys turi didesnę įtaką ginčo dalyvio vertinimams, o kitais – mažesnę.

Gauti rezultatai iš dalies patvirtino iškeltas hipotezes. Buvo nustatyta prognozuojama procedūros tipo ir teisėjo sprendimo prognozės sąveika „balso“, teisėjo nešališkumo ir pasitikėjimo teismais skalėse. Galimybė aktyviai dalyvauti sprendžiant ginčą, išsakyti savo nuomonę yra vienas iš esminių teisingos procedūros bruožų. Analizuodami 2 pav. grafiškai pateiktus „Balso“ skalės skirtingų grupių įverčius matome, jog teisėjo elgesys didžiausią įtaką turėjo tai tyrimo dalyvių grupei, kuri tikėjosi nepalankaus teisėjo sprendimo. Šiai grupei priklausantys asmenys prasčiausiai įvertino jiems suteiktą galimybę būti aktyviais proceso dalyviais tais atvejais, kai teisėjo elgesys neatitiko procedūrinio teisingumo reikalavimų. Tuo atveju, kai teisėjo elgesys labiau atitiko procedūrinio teisingumo reikalavimus, šios grupės tiriamieji savo galimybę aktyviai dalyvauti įvertino taip pat, kaip ir kitų grupių dalyviai. Taip pat matome, kad skirtingos procedūros turėjo mažiausiai įtakos palankaus sprendimo besitikinčių asmenų vertinimams.

Teisėjo nešališkumo vertinimams teisėjo elgesys turėjo skirtingą įtaką. Tai priklausė nuo sprendimo palankumo prognozės. Nepalankaus sprendimo besitikintys asmenys jautriausiai reagavo į teisėjo elgesį. Tais atvejais, kai teisėjo elgesys atitiko procedūrinio teisingumo reikalavimus, teisėjas buvo įvertintas kaip nešališkiausias, o kai neatitiko – kaip šališkiausias (3 pav.).

Taip pat patinkama procedūros tipo ir teisėjo sprendimo prognozės sąveika vertinant pasitikėjimą teismais (4 pav.). Tais atvejais, kai teisėjo elgesys neatitinka procedūrinio teisingumo reikalavimų, priklausomai nuo sprendimo prognozės keičiasi ir pasitikėjimas teismais. Pasitikėjimas teismais labai stipriai krinta, kai teismo dalyviai tikisi nepalankaus sprendimo ir teisėjo elgesys neatitinka procedūrinio teisingumo reikalavimų.

Šiuos rezultatus geriausiai paaiškina baimės valdymo teorija. Jeigu ginčo dalyvis tikisi nepalankaus sau sprendimo, tai jis išgyvena baimę, grėsmę. Tokioje situacijoje asmeniui tampa ypač svarbu, kad jo likimą sprendžiantis asmuo ar institucija laikytųsi procedūrinio teisingumo reikalavimų. Jeigu ginčo dalyvis mano, jog bus priimtas jam nepalankus sprendimas, tai jis gali bent jau tikėtis, kad su juo bus tinkamai elgiamasi. Jeigu su juo elgiamasi nesilaikant procedūrinio teisingumo reikalavimų, patiriama „dviguba skriauda“. Todėl nepalankaus sprendimo besitikinčių asmenų, susidūrusių su netinkamu teisėjo elgesiu, pasitikėjimas teismais gali sumažėti labiausiai.

Akivaizdžiai atsiskleidė teisėjo sprendimo prognozės įtaka sprendimo teisingumo vertinimui. Prognozės įtakos sprendimo teisingumui hipotezės nebuvo formuluojamos, tačiau išaiškėjusį faktą trumpai aptarsime. Sprendimas buvo įvertintas kaip teisingiausias nepalankaus teisėjo sprendimo besitikinčių asmenų grupėje. Šios grupės nariai, sulaukę nepalankaus sprendimo, turėjo būti mažiausiai nusivylę, o sulaukę palankaus sprendimo, turėjo jausti didžiausią pasitenkinimą.

Šio eksperimentinio tyrimo rezultatai turi būti vertinami atsargiai. Tam, kad būtų galima tvirtai teigti, jog eksperimente nustatyti dėsningumai galioja ir už eksperimentinės situacijos ribų, būtina atrastus dėsningumus patikrinti kitais metodais.

Išvados

Teisėjo elgesio ir procedūrinio teisingumo reikalavimų atitikimas turi didžiausią įtaką ginčo dalyvio procedūrinio teisingumo vertinimams tais atvejais, kai yra tikimasi nepalankaus sprendimo.

Teisėjo elgesio ir procedūrinio teisingumo reikalavimų neatitikimas labiausiai sumažina pasitikėjimą teismais tada, kai asmuo tikisi nepalankaus sprendimo.

LITERATŪRA

- Bandura A. Guide for constructing self-efficacy scales. 1997. Unpublished manuscript.
- Beugre C. D., Baron R. A. Perceptions of systemic justice: The effects of distributive, procedural, and interactional justice // *Journal of Applied Social Psychology*. 2001, vol. 31 (2), p. 324–339.
- Čekanavičius V., Murauskas G. Statistika ir jos taikymai. Vilnius: TEV, 2002. T. 2.
- Deutsh M. Justice and conflict // *The Handbook of Conflict Resolution: Theory and Practice*. M. Deutsh and P. T. Coleman (eds.). San Francisco: Jossey-Bass Publishers, 2000. P. 41–64.
- Greenberg J., Solomon S., Pyszczynski T. Terror management theory of self-esteem and cultural worldviews: Empirical assessments and conceptual refinements. *Advances in Experimental Social Psychology*. M. P. Zanna (ed.). New York: Academic Press, 1997, vol. 29, p. 61–140.
- Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas. Kaunas: Poligrafija ir informatika, 2002.
- Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. Vilnius: Mūsų saulužė, 2004.
- Lind E. A., Tyler T. R. The social psychology of procedural justice. New York: Plenum, 1988.
- Machura S. Introduction: Procedural justice, law and policy // *Law and Policy*. 1998, vol. 20 (1), p. 1–14.
- Miller D. Distributive justice: What do people think // *Ethics*. 1992, vol. 102 (3), p. 555–593.
- Posthuma R. A. A behavioral theory of arbitrator acceptability // *International Journal of Conflict Management*. 2000, vol. 11 (3), p. 249–266.
- Posthuma R. A., Dworkin J. B., Swift M. S. Arbitrator acceptability: Does justice matter? // *Industrial Relations*. 2000, vol. 39 (2), p. 313–335.
- Rawls J. A theory of justice. Cambridge: Harvard University Press, 1971.
- Ross W. H., Brantmeier C., Ciriacks T. The impact of hybrid dispute-resolution procedures on constituent fairness judgments // *Journal of Applied Social Psychology*. 2002, vol. 32 (6), p. 1151–1188.
- Skitka L. J., Winkler J., Hutchinson S. Are outcome fairness and outcome favorability distinguishable psychological constructs? A meta-analytical review // *Social Justice Research*. 2003, vol. 16 (4), p. 309–341.
- The Oxford dictionary of philosophy. Oxford: Oxford University Press, 1996.
- Thibaut J., Walker L. Procedural justice: A psychological analysis. Hillsdale, New Jersey: Erlbaum, 1975.
- Tyler T. R. Why people obey the law. New Haven: Yale University Press, 1990.
- Tyler T. R., Boeckmann R. J., Smith H. J., Huo Y. J. Social justice in a diverse society. Colorado: Westview Press, 1997.
- Tyler T., DeGoey P., Smith H. Understanding why the justice of group procedures matters: A test of the psychological dynamics of the group-value model // *Journal of Personality and Social Psychology*. 1996, vol. 70 (5), p. 913–930.
- Tyler T. R., Rasinski K. Procedural justice, institutional legitimacy, and the acceptance of unpopular U. S. Supreme court decisions: A reply to Gibson // *Law and Society Review*. 1991, vol. 25 (3), p. 621–630.
- Tyler T. R. Social justice: Outcome and procedure // *International Journal of Psychology*. 2000, vol. 35 (2), p. 117–125.
- Van den Bos K. Uncertainty management: The influence of uncertainty salience on reactions to perceived procedural fairness // *Journal of Personality and Social Psychology*. 2001, vol. 80 (6), p. 931–941.
- Van den Bos K., Miedema J. Toward understanding why fairness matters: The influence of mortality salience on reactions to procedural fairness // *Journal of Personality and Social Psychology*. 2000, vol. 79 (3), p. 335–366.
- Van den Bos, Lind E. A. Uncertainty management by means of fairness judgments. *Advances in Experimental Social Psychology*. M. P. Zanna (ed.). San Diego, CA: Academic Press. 2002, vol. 34, p. 1–60.

THE INTERACTION OF JUDGE'S BEHAVIOR AND JUDGE'S DECISION PROGNOSIS IN THE PROCEDURAL JUSTICE JUDGMENTS

Alfredas Laurinavičius

Summary

Psychological research shows a big importance of procedural justice in dispute resolution. Perception of procedural justice affects evaluations of the performance of legal institutions and authorities, evaluations of legal decisions and outcomes, satisfaction with encounters with the legal system, support for legal institutions and compliance with law. According to K. van den Bos and E. A. Lind people are more affected by variation in fairness when they feel uncertain. Participants' expectations about judge's possible decision can moderate relationship between procedure and subjective evaluation of procedural justice.

3 × 2 × 2 factorial experiment was conducted: 3 (expectation of the possible decision: certainly positive, certainly negative, uncertain) × 2 (decision: positive vs. negative) × 2 (procedure: fair vs. unfair). The experiment was conducted in 2 Vilnius universities, participation was voluntary, participants were not paid. Data of 330 students (men and women) were analyzed. There were between 22 and 36 participants per cell.

A scenario method was applied in the experiment. Participants were given a description of legal dispute of non material harm compensation. Participants were asked to imagine themselves as being defendant and evaluated a possibility of positive and negative decision. Participants were shown one of two videotapes with excerpts from litigation session. After watching the excerpt (fair treatment or unfair treatment) they received judge's final decision (favorable or unfavorab-

le) and completed the questionnaire. Dependents variables in this experiment were participants' evaluations of distributive justice, procedural justice, perceived voice, neutrality, trust in benevolence, status recognition and support for courts.

A 2 × 2 × 3 ANOVA revealed significant interactions between Expectation and Procedure on perceived voice $F(2,318) = 4.513, p < .05, \eta^2 = .028$, neutrality $F(2,318) = 3.413, p < .05, \eta^2 = .021$ and support for courts $F(2,318) = 3.084, p < .05, \eta^2 = .019$. No interactions were found for distributive justice, procedural justice, trust in benevolence, status recognition. A significant effect of Expectation was found on distributive justice judgments $F(2,317) = 5.02, p < .05, \eta^2 = .031$. Those expected negative decision rated distributive justice more positively.

The presented research shows that expectation of judge's decision can moderate some procedural justice judgments and support for courts judgments. Variation of procedure had biggest effect on evaluation of perceived voice, neutrality and support for courts in condition when participant was expecting negative decision. It seems that expectation of negative decision makes people more sensitive to procedural issues. Being certain about positive decision decreases a role of procedure on those ratings.

Keywords: Psychology of Justice, Procedural justice, Dispute resolution.